

«Оказіональні лексичні утворення в текстах української постмодерної прози»

Сучасна лінгвістична, філософська та культурологічна думка все виразніше зосереджується на дослідженні проблем, пов'язаних із входженням нашого суспільства в епоху відмови від тоталітарних ідеологій, свободи від різного роду обмежень, зокрема мовних. Цей етап суспільного розвитку соціологи називають постмодерністю, або постсучасністю. Основними його ознаками вважаються: кінець беззастережної віри в наукову раціональність і загальну теорію прогресу; викриття культу тотальності; визнання рівноправності різних способів пізнання людиною світу; переоцінка попередніх цінностей; надання більшого значення ірраціональному; плюралістичність думок у поєднанні з сумнівами, антидогматичністю та іронічністю.

Сучасна лінгвістика також характеризується значними теоретико-методологічними змінами, що корелюють із загальнокультурними тенденціями розвитку суспільства. Мовознавчим дослідженням останніх десятиліть властивий комунікативний, динамічний підхід до мови з урахуванням не лише змісту, але й умов протікання процесу мовлення. Поряд із цим очевидною є тенденція до зближення різних галузей лінгвістичних знань: стилістики з теорією комунікації, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, прагматикою. Такі інтегративні процеси у сфері лінгвістичних дисциплін зумовлені, на думку Н. Болотнової, [4:254] концептуальним переворотом у сучасній лінгвістиці, яка стає комунікативною, прагматичною, текстоорієнтованою.

У зв'язку з новими тенденціями в лінгвістиці етап значних змін переживає й стилістика художньої літератури. Подальший розвиток стилістики художнього мовлення вчені пов'язують із розробкою концепції художнього тексту як особливої форми комунікації. Вивчаючи текст, його організацію й категорії,

сучасна стилістика переходить, за висловом М. Кожині, [7:336] у царину аналізу функціонування мови в реальній дійсності; тим самим вона переходить від вивчення статичної мови до вивчення її динаміки. Зважаючи на це, майбутнє стилістики пов'язують із вивченням текстової діяльності, породженням та розумінням текстів, умінням адекватно їх сприймати, із виходом в екстралінгвістичну сферу, в умови текстової діяльності суб'єктів спілкування *автора й читача*. Особливу роль в організації художнього тексту відіграють лексичні засоби мови, адже саме в лексиці найбільш послідовно та яскраво відбиваються особливості того чи того мовного стилю. Визначальна роль лексики в стилістичному використанні засобів мови створює базу для лінгвостилістичного вивчення слова, для дослідження його виражального потенціалу. Тому особливого сенсу, на думку В. Чабаненка, [9:168] набуває останнім часом вивчення мовних, зокрема лексичних, явищ із погляду їх виражально-зображальних можливостей, що допомагає глибше зрозуміти природу мови, пізнати її структуру, її функціонально-диференційну своєрідність, а також зближує лінгвістику з такими науками, як психологія, естетика, соціологія, літературознавство та ін. Саме виявлення та опис тих внутрішніх мовних процесів, які лежать в основі стилістичного використання лексичних одиниць, виявлення та опис тих конкретних мовленнєвих умов, які визначають стилістичну ефективність використання слова в контексті, є, за спостереженнями Е. Азнаурової, [1:43] одним із найважливіших завдань лінгвостилістичного аналізу тексту. Саме лексико-семантичний рівень, за спостереженнями дослідників, є найвиразнішим у художньому творі та єдиним, що містить такий його компонент, як тема.

В аспекті такої постановки питання актуальним видається всебічне дослідження постмодерних художніх текстів, які найповнішою мірою відбивають руйнацію попередньої монологічної системи світосприйняття та перехід до діалогізму, включаючи новий діалогічний характер сучасної мовної культури. Отже, слід погодитися з тим, що саме лексична організація постмодерних текстів, і передовсім стилістично маркована лексика, найповніше відбиває ті зміни, що відбуваються в суспільстві та в масовій свідомості.

Визначальна роль лексики в стилістичному використанні засобів мови створює базу для лінгвостилістичного вивчення слова, для дослідження його виражального потенціалу. Крім того, функціонально-стилістичний підхід у процесі дослідження лексичних одиниць мови орієнтовано водночас і на пізнання власне лінгвістичної природи художнього тексту, і на виявлення тих екстралінгвістичних факторів, які безпосередньо впливають на формування його мовленнєвих особливостей. Вагома роль при цьому належить всебічному аналізу стилістично маркованої лексики, яка вважається одним із найпотужніших засобів експресивізації художніх текстів та вияву ідіостилю письменника. Саме цей лексичний шар поряд із іншими експресивними засобами мови бере активну участь у відображенні фрагментів концептуальної картини світу через призму власного я.

Під час дослідження ми дійшли висновків, що поряд із узуальними стилістично маркованими лексемами в текстах української постмодерної прози активно функціонують також okazіональні лексичні утворення. Аналіз частиномовної належності лексичних okazіоналізмів довів їх кількісну перевагу серед іменників та прикметників та меншу частотність використання в дієслівній та прислівниковій лексико-граматичних системах.

Зафіксовані нами способи творення okazіональних лексем, що функціонують у постмодерних текстах, поділяються на два типи: 1) традиційні морфологічні способи словотворення *афіксація, композиція, юстапозиція*; 2) не властиві загальномовним словотвірним нормам способи *оказіональні*, характерні передусім для okazіональних іменників *контамінація, злиття, творення слів із вигаданими коренями, будова за аналогією*.

У текстах української постмодерної прози використовується як чисте основоскладання *м'ясолюб; драмо-комедія*, так і ускладнене суфіксом *чорнобілість; кризоутворювач*. Значна частина подібних іменників містить інтерфікс *о*, рідше – *е*: *навукособака; пеліканочайки; мозолемасажист*. Були зафіксовані такі приклади okazіонального каламбурного словотворення: *Тільки ж бо це не метелик, а майтелик. Походить він зі старих майток; Наприклад, старі*

*панчохи перетворюються на велетенських п'явок: ми називаємо їх **п'янчохи**; **Сексі-кола**; **Шейкспір**; Всіляко підтримуючи ідеї великого переселення, ми досягнемо виведення цілком нових і химерних націй та народностей <...>: **росіяків, українійців, чербословатів, румунголів, голгарів, нідербайджанців, швеків, гредів, французбеків, курдифранків та карпатських русинів**; паспорт **врешті-решт** в остатній **'мент** було все-таки отримано, і наслідком цієї **остатментальності** була неможливість придбати квиток.*

Отже, спостереження над оказіональними сполученнями слів показали, що будь-яке, навіть найуживаніше слово, потрапляючи в незвичний контекст, здатне розширювати межі своєї лексико-семантичної сполучуваності, збільшуючи потенційну валентність та експресивність.

Джерельною базою роботи послужили постмодерні прозові твори ряду сучасних українських письменників, зокрема таких, як Ю. Андрухович, М. Бриних, Ю. Винничук, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик, О. Ірванець, І. Карпа, С. Поваляєва, С. Пиркало, С. Процюк, О. Ульяненко та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азнаурова Е.С. Слово як об'єкт лінгвістичної стилістики. Автореф. докт. дис. М., 1974. – 60 с.
2. Арешенков Ю. О. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: [навч. посібн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Юрій Олександрович Арешенков. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – 177 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія] / Надія Іванівна Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
4. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста : словарь-тезаурус / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 384 с.
5. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук: спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. О. Жижома. – Донецьк, 2003. – 18 с.

6. Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Калита. – К., 2006. – 20 с.

7. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : учебник / М.Н. Кожина, В.А. Салимовский. — М. : Флинта : Наука, 2008. - 464 с.

8. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: [монографія] / Жанна Василівна Колоїз. – Київ: Акцент, 2007. – 311 с. 101.

9. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів українська мови: Монографія. - Запоріжжя: ЗДУ, 2002. - 351 с.